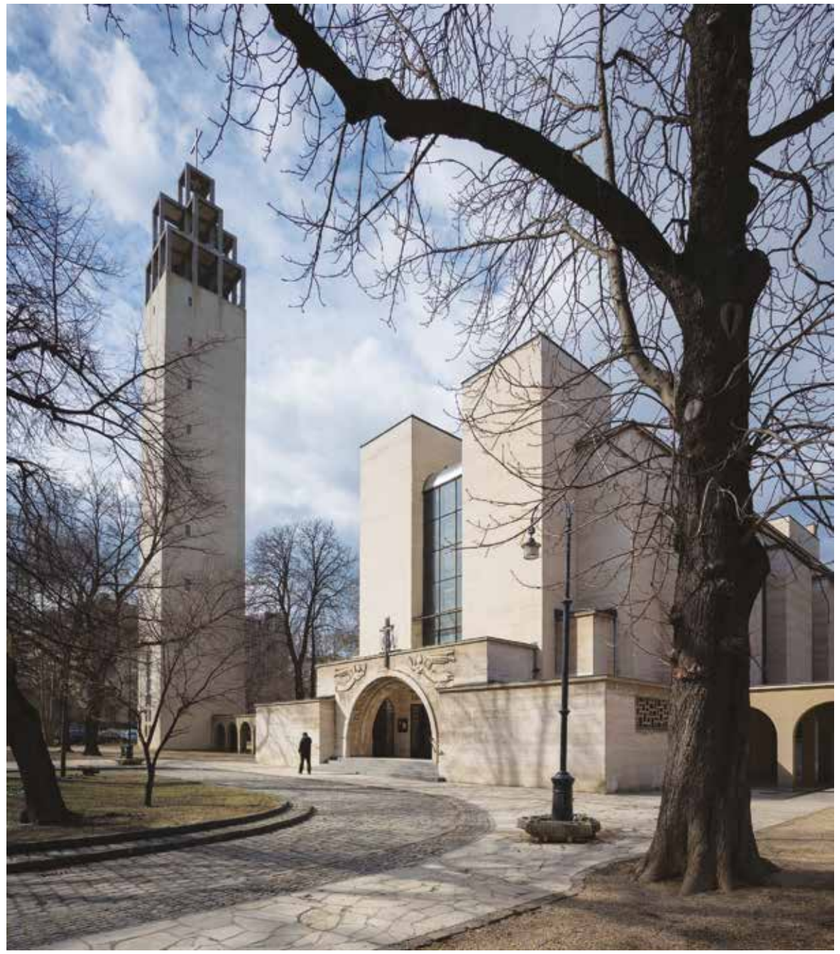

A városmajori templom mai állapota az árkádokkal és a harangtoronnyal (Klein Rudolf felvétele, 2019)

Jobbra a templom a szentély felé tekintve, 1933 körül (BTM Kiscelli Múzeum F.); lent a templombelső közvetlenül a felszentelést követően, 1933 (BTK MI Fényképtár)

a mellékoltárok és a gyóntatófülkék alacsony terei nyílnak, a kápolnák oldalfalaiba vágott kis, szintén félköríves átjárók a mellékhajókkal párhuzamos folyosókat hoznak létre, amelyek lehetővé teszik a keresztút végigjárását az oldalfal mentén. A városmajori templomban is gondoskodtak a tervezők a korábbi templomoknál egyszerűbb elrendezésű, egyetlen négyzetes térből álló szentély dominanciájának biztosításáról mind az épület külső megjelenésében, mind annak belsejében. A másfél méterrel a hajó szintje fölé emelt szentély liturgikus jelentőségét itt is kiemeli az eltérő megvilágítás: a rejtett felülvilágítás mellett – amelyet este az üvegmennyezet fölé helyezett reflektorok pótoltak – a teljes apszist betöltő üvegablakon keresztül hátulról beáramló színes fény. A liturgiai reformtörekvések szelleméhez igazodó, felépítmény nélküli oltármenza hátterében a Sztehlo Lily által tervezett *Jézus Szíve*-üvegablak jeleníti meg a templom titulusát. A szószék elhelyezése a győrivel megegyező, az oltárral egy magasságban, a szentély bal oldalán található. A keresztelőkút a bejárattól balra, egy alacsony belmagasságú, kápolnaszerű térben kapott helyet.

A templom 1933-as felszentelése idején vasbeton falazatai a homlokzatokon mindenfajta burkolás nélkül maradtak, és a belső térben is csak világosszürke cementfröcskölést kaptak. A Győrben még oly gazdag polikrómia itt már csak a mennyezet vasbeton gerendáinak vörös és aranysárga színezésére korlátozódott. A korábbi Árkay-templomok dekoratív kiképzésű famennyezeteit a Városmajorban a gerendák szerkezetileg nem indokolt, de a főhajó megjelenését élénkítő ritmikus tagolása idézte. A templom kezdetben sokakat megriasztó szikárságát jelentős részben az okozta, hogy a templomot ékesítő műalkotásoknak, például az üvegablakoknak csak kis része készült el a felszentelésre. Az 1935–1936-ban megvalósult szabadon álló campanile, valamint a tornyot

Balra fent a városmajori templom belső tere, 1938 körül (MÉM MDK Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Fotótár)

Jobbra a templom szentélye és részlet a templomból (Klein Rudolf felvételei, 2020)

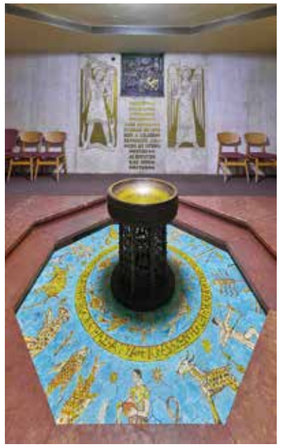

a templommal, illetve utóbbit a kis templommal összekötő árkádok, ha nem is a végleges formájukban, de az 1920-as évek második felétől részét képezték a bővítési elképzeléseknek.[39] Ezek tehát nem tekinthetők a sokakban megütközést keltő templom elfogadtatását célzó, utólagos beavatkozásnak, annak ellenére sem, hogy ténylegesen „templomszerűbbé" tették az épület megjelenését. A campanile megépítése kapcsán lelkes cikket író Elek Artúrnak Árkay Bertalan 1935-ben így vázolta a templom teljes kiépítésére vonatkozó elképzeléseit: *„Igazán nagy küzdelem ez az építkezés mindenféle értelemben; küzdelem a pénzhiány miatt, a vállalkozóval, a hatóságokkal, a rosszhiszeműséggel, a megértetlenséggel, és nem kis részben az irigységgel szemben. De azért mégis remélem, ha egy kis pénzhez jut az Egyházközség, és az összes terveimet meg tudom valósítani: árkádok, harangjáték, színes üvegek, külső szobordíszek, belső dekorációk, kápolnák és mellékoltárok kiképzése, orgona mozaikok stb. – akkor le fogom tudni szerelni a még mindig fennálló megértetlenséget."*[40] Árkay e szavai is alátámasztják, hogy 1938-ban a bejárat körüli épületrészek, majd 1940-ben az összes homlokzat travertinlapokkal történő burkolása – aminek indokaként a szigetelési problémák kiküszöbölése mellett a templom „tetszetősebbé" tételét nevezték meg – már az eredeti koncepciótól idegen beavatkozás volt.[41]

Az 1930-as évek során a templom igen sok, nemegyszer kiemelkedő színvonalú műalkotással, berendezési tárggyal gazdagodott, az évtized végére a korszak megújult, ún. „római iskolás" egyházművészetének reprezentatív gyűjteményévé vált.[42] A legfontosabb, a térélményt meghatározó szerepe Sztehlo Lily üvegablakainak volt, ezekből 1933-ra csak az apszis és az Árpád-házi Szent Erzsébet életének jeleneteit felvonultató készült el, amelyeket az évtized végéig további három oldalsó, valamint a kórusablak követett. Az eredeti koncepció részét képezték az alacsony oldalsó fülkékbe állított oltárok mellett Pátzay Pálnak a „diadalív" két oldalán elhelyezett apostolszobrai, valamint – a győri templomhoz hasonló módon –

Balra a templom bejárata, középen a keresztelőkápolna ablaka az árkádsorból nézve, fent jobbra Ohmann Béla Szent Antal-szobra az Árkay Bertalan tervei alapján valószínűleg Kedvek Béla által kivitelezett kovácsoltvas ráccsal és persellyel, jobbra a keresztelőkápolna Kovács Margit padlóburkolatával és Sztehlo Lily faldekorációjával (Klein Rudolf felvételei, 2020)

az oltárfülkék nyílásai feletti magas falsávokat díszítő, végül megvalósulatlan szobrok is. A mellékoltárok, illetve a szobordíszek helyének kijelölésénél Árkay Bertalan egyfelől a főoltárnál folyó liturgia, másfelől az architektúra primátusát kívánta érvényre juttatni; fő törekvése az volt, hogy azok ne zavarják a csarnokszerű templomtér, illetve az annak fókuszában álló főoltár érvényesülését. Aba-Novák Vilmosnak a főhajó mennyezetét, illetve a szentély oldalfalait díszítő monumentális kompozíciói nem képezték részét az eredeti koncepciónak. Az Árkay Bertalan tervei szerint szintén fokozatosan elkészülő egyedi világítótestek, kovácsoltvas rácsok, berendezések nem kis mértékben járultak hozzá a belső tér igényes megjelenéséhez, stiláris összhangjához.

Árkay Bertalan és az őt támogató Somogyi Antal szerint a városmajori templomtér szakrális jellegét, áhítatkeltő hatását – az egyházi hagyományban gyökerező háromhajós, oldalkápolnás elrendezés és a belsőt díszítő műalkotások mellett – elsődlegesen immateriális jellege biztosította, amely éppen az épület anyagszerű kialakításának és a nagy, színes üvegfelületek alkalmazásának volt eredménye.[43] A városmajori templom áttört, falszegény, az üvegfelületek által meghatározott belső teréhez – az Árkayak által is ismert kortárs példákkal, például a Perret fivérek Le Raincy-i Nôtre Dame templomával vagy Karl Moser bázeli Szent Antal-templomával szemben – mindazonáltal nem összefüggő ablakfelületekkel kiképzett, síkszerű homlokzatok, hanem masszív, zárt faltömegek által uralt külső felépítés járul. Az oldalhomlokzatokon az egyes függőleges ablaksávok – amelyek féldonga alakú lezárásuk révén maguk sem síkfelületként, hanem plasztikus formaként jelennek meg – az oldalkápolnák állóhasábjai közé vannak szorítva; ez az erőteljes, ritmikus tömegsorolás és a neki megfelelő alaprajzi elrendezés valójában a templomtér használata által nem igényelt, a külső tömeghatás érdekében alkalmazott elemek. A húszas évek mintaadónak számító holland és német katolikus templomainak többségét nyugodtabb, egyszerűbb tömegalakítás jellemezte. Azokra az épületekre is igaz ez, amelyek bizonyos részletmegoldások tekintetében előképül szolgálhattak Árkayéknak: magas üvegablak-apszissal záródó szentélye révén a bajorországi Rosenheim 1929-re Adolf Muesmann tervei szerint felépült Krisztus Király-temploma, az oldalkápolnák közötti falszakaszokba vágott félköríves záródású nyílások sora okán pedig Dominikus Böhm 1928-ban épített Leverkusen-küpperstegi temploma.

Johannes Göderitz, Albin Müller: Városi rendezvénycsarnok (Stadthalle) és kilátótorony, Magdeburg, 1927 (Bildarchiv Foto Marburg)

A városmajori templom tömegalakításának előképeit is a húszas évek végének német architektúrájában, de nem a templom-, hanem a világi középület-építészetben lelhetjük fel. A Johannes Göderitz tervei szerint 1927-re megvalósult magdeburgi Stadthalle tengelyszimmetrikus felépítése, kubusainak lépcsőzetesen építkező, statikus egyensúlya, oldalhomlokzatainak tömegritmusa, és a mellette álló, Albin Müller által tervezett kilátótoronnyal való kapcsolata okán is a városmajori templom közvetlen előképének tekinthető.[44] A Stadthalle monumentális tömegkompozíciója, patetikus ünnepélyessége számos húszas évek végi németországi középületre jellemző volt. Wilhelm Kreis drezdai Higiénia Múzeumának (1930) vagy az I.G. Farben Hans Poelzig koncipiálta frankfurti székházának (1928–1931) sajátos monumentális modernizmusa meghatározó irányzat volt a weimari köztársaság középítészetében, ahol a *Neues Bauen* funkcionalizmusa nem tudott érdemben tért hódítani. E mintaválasztások aligha voltak függetlenek Árkay Bertalan bécsi tanultságától: a városmajori templom külső megjelenése, a zárt és az ablakokkal megnyitott felületek aránya is arról tanúskodik, hogy ő a Peter Behrenstől tanultaknak megfelelően még a harmincas évek elején is a súlyos, zárt tömeghatásban látta a reprezentatív középülettől elvárt monumentális megjelenés biztosítékát.

A városmajori templom nemcsak Budapest első modern templomépülete volt, de reprezentatív középületen is itt találkozhatott elsőként dísztelen, lapos tetejű, kubusos tömegekkel, nyersbeton homlokzatokkal a magyar közönség. Felépülte ennek megfelelően heves vitát váltott ki, amelynek során sokan az épület templomszerűségét, szakrális karakterét is kétségbe vonták. A sajtóban lefolytatott polémia kimenetele mindazonáltal nem volt kedvezőtlen Árkayékra nézve. A főbb művészeti lapok, számos jelentős műkritikus (pl. Elek Artúr, Genthon István, Gerő Ödön vagy Ybl Ervin), valamint az egyházművészet megújításáért küzdő vezető katolikus szerzők (Jajczay János, Somogyi Antal) egyaránt elismerően írtak az épületről; a velük szemben nyilvánosan felvonuló névsor Merész Gyulától Urmánczy Nándorig jóval kevésbé volt illusztris.[45] A korszak művészeti irodalma szinte egybehangzóan Árkayék győri és városmajori templomait tekintette a modern magyar templomépítészet úttörő alkotásainak, amelyeket az 1930-as években valóban számos újabb, jelentős mű követett. A hazai modern templomépítészetnek e kiteljesedésében azonban Árkay Bertalan már nem jutott érdemi szerephez. Az apja által megkezdett mohácsi templom tervezésének folytatásán túl 1945 előtt egyetlen templomtervezési megbízást tudott csak elnyerni, a balatonlellei plébániatemplomét, s úgy tűnik, azt jelentős részben családja erős helyi beágyazottságának köszönhette.

Fent az alagi plébániatemplom tervének távlati képe, lent a belső távlata, 1933 (BTM Kiscelli Múzeum É. Gy.)

Templomtervek 1933 után

A városmajori templom merész, radikálisnak ható megoldásai bizonyára nem kevés potenciális egyházi építtetőben keltettek bizalmatlanságot, ezt érzékelve talán az építész is elbizonytalanodott. Az alagi katolikus egyházközség számára – Kriegs-Au Emil ajánlására – 1933 januárjában még a városmajori templommal rokonságot mutató tervezetet dolgozott ki. A bazilikális elrendezésű, campanilés épület redukált, történeti részletektől mentes formavilága, az építész kifejezésével „ókeresztényies" egyszerűsége révén a kisebb modern templomok szép példája lehetett volna, az egyházközség azonban inkább Fábián Gáspárnak, a historizáló templomok szorgos mesterének tervét fogadta el kivitelre.[46] A komáromi egyházközség által 1935-ben kiírt templompályázatra Árkay már egy teljesen eltérő karakterű tervet, a győr-gyárvárosi templom